

HİNTLİ BİR İKTİSATÇININ TARİHTE ÖZGÜRLÜK ARAYIŞI: AMARTYA SEN'İN HİNDİSTAN'DA TÜRK HAKİMİYETİNE DAİR TESPİTLERİ*

FATİH BAYRAM**

Hindistan coğrafyası eski çağlardan bu yana tarihçilerin ilgi odağı olmuştur. Farklı etnik gruplara ev sahipliği yapan bu geniş memleket, Büyük İskender istilası sonrasında şekillenen Maurya hanedanlığı döneminde en parlak devirlerinden birini yaşamıştır. Bu döneme damgasını vuran Ashoka (M.Ö. 272-232), M.Ö. üçüncü asırda Hindistan'da siyasî birliği kurmanın yanı sıra Budizm'in dünyaya yayılmasında da önemli bir rol oynamıştır. Hindistan'ın Maurya hanedanı zamanındaki ihtişamına kavuşması ancak Ashoka'dan yaklaşık ondokuz asır sonra Babürlüler döneminde olmuştur. Özellikle, XVI. asırda Babür Şah ve Ekber Şah gibi iki büyük hükümdara şahit olan Hindistan'ın bu tarihî tecrübesi günümüze de damgasını vurmuştur. Bu tarihî tecrübeyi en iyi değerlendiren yazarlardan birisi Amartya Sen'dir.

Amartya Sen'in *Development as Freedom* ("Bir Özgürlük Olarak Kalkınma") adlı eseri, iktisat ilmine ahlâkî yaklaşım getirdiği için Nobel ödülüne layık görülmüştür. Kalkınma meselesini özgürlük çerçevesinde ele alan bu kitap, sadece iktisatla alakalı bir çalışma değildir. Bu eserde Hint medeniyetinin sembol isimleri Ashoka, Kautilya gibi tarihî şahsiyetlerin yanı sıra Eflatun ve Aristo gibi filozoflara, Selahaddin-i Eyyûbî ve Ekber Şah gibi hükümdarlara da atıflara rastlamak mümkündür. Kalkınmayı bir özgürlük yürüyüşü olarak gören Amartya Sen, yaşadığı dünyayı tarihin ışığında aydınlatma çabasındadır. *Development as Freedom* kitabında Ashoka ve Kautilya'ya ayrı bir bahis açan Amartya Sen, Ashoka'nın kitâbelerindeki özgürlük ve farklılığa saygı vurgusuna, yaşadığımız dünyada her zamankinden fazla ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Ashoka'nın dedesi ve aynı zamanda Maurya hanedanlığının kurucusu olan Chandragupta Maurya (M.Ö. 321-297)'nin kıdemli bakanlarından

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Büyükçekmece, İstanbul/TÜRKİYE, e-mail: fatih.bayram@medeniyet.edu.tr.

* Bu makalenin yazım sürecinde önerilerini ve tenkitlerini benimle paylaşan Yrd. Doç. Dr. M. Şakir Yılmaz'a şükranlarımı sunarım.

birisi olan Kautilya ise iktisat ilmi olarak tercüme edilebilecek olan *Arthashastra* kitabında imparatora bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu tavsiyeler arasında yetimlerin, yaşlıların, düşkünlerin ve sakatların dertlerine derman olma vazifesi yer almaktadır. Bu kitapta yer alan en ulvî gaye ise mutluluk gayesidir. Kautilya'ya göre, mutluluk sadece belirli bir zümrenin değil, herkesin hakkıdır¹. Günümüz iktisatçılarından Amartya Sen ise, mutluluğu merkeze alan bir kalkınma teorisyenidir. O, insanların mutlu bir yaşam sürüp sürmediklerini hesaba katmadan kalkınma meselesinin tam kavranamayacağı inancındadır². Göreceli bir kavram olan mutluluğu esas alan Sen, mutluluğun kaynağını tarihte aramaktadır. Amartya Sen'in eserlerini okuyanlar onun için tarihin ne denli bir hazine olduğunun farkına varabilirler. Amartya Sen'in "altın çağı" Hindistan'da Ekber Şah'ın hüküm sürdüğü yıllardır. Sen'in iktisat ahlaki bakış açısı getirmesinde Ekber'in idaresindeki özgür Hint iklimi özleminin payı büyüktür.

Son yıllarda yapılan araştırmalar, XVI. ve XVII. asrın büyük devletleri olan Babürlüler, Osmanlılar ve Safevîler'in askerî ve idarî sistemlerine mukayeseli yaklaşıma yönelmektedir. *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids and Mughals* adlı çalışmasında Stephen Dale, bu imparatorlukların "ortak siyasî, dinî, edebî ve sanatsal gelenekleri"ne değinmekte ve bu ortak mirasın İstanbul'u İsfahan'a ve Delhi'ye bağlayan ticaret yollarıyla kıtalar arası seyahatine işaret etmektedir³. Ali Anooshahr ise, *The Ghazi Sultans and Frontiers of Islam* adlı eserinde Gazneli Sultan Mahmut (938-1030), Osmanlı sultanı II. Murad (1421-1451) ve Babür Şah (1526-1530)'ın gaza siyasetlerinin ciddi benzerlikler taşıdığını iddia etmekte ve kitap boyunca bu benzerliğin nedenlerini Şehnâme, Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han ve Babürnâme gibi birçok eserden alıntılar yaparak açıklamaktadır⁴. *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*'ı Mevlüd

¹ Amartya Sen, *Development as Freedom*, Alfred A. Knopf, New York 1999, s. 236, 237. "Hindistan'ın Makavel'i ('Indian Machiavelli') olarak bilinen Kautilya'nın Maurya İmparatorluğunun asıl mimarı olduğu şeklindeki iddiaların tartışılabilirliği yanında, bazı kaynaklarda *Arthashastra* adlı eserin ona ait olmayabileceği iddia edilmektedir. Bkz. Albert M. Craig v.d., *The Heritage of World Civilizations, Ninth Edition*, c. 1, Prentice Hall, Boston 2011, s. 131.

² Amartya Sen'in kalkınma kuramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zülküf Oruç, "Kalkınmaya Eleştirel Bir Bakış: Amartya K. Sen'in Yapılabilirlik Yaklaşımı ve Özgürlükle Kalkınma Anlayışı", *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Teknik Yardım Uzmanlık Tezi*, Ankara 2010.

³ Stephen Dale, *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals*, Cambridge University Press, 2010, s. 3.

⁴ Bkz. Ali Anooshahr, *The Ghazi Sultans and the Frontiers of Islam, A Comparative Study of the Late Medieval and Early Modern Periods*, Routledge, London 2009, s. 2.

Oğuz'la birlikte neşreden Halil İnalcık, Fatih Devri hakkındaki eserinde II. Murat'la ilgili şu değerlendirmede bulunmaktadır:

Murad aynı zamanda muamelelerinde insanî ve merhametli olarak tanınmış, bilhassa sulh-severliği, harbe karşı nefreti, ahde vefası birbirinden temamiyla ayrı kaynaklar tarafından bildirilmiştir. O, I. Bayezid yahut oğlu II. Mehmed gibi fütuhatçı bir padişah değildir. Yaptığı harpler, hakikatte, devlet nüfuz ve menfaatlerinin zorladığı zaruri harplerdir. Gençliğini Amasya'nın yüksek kültür muhitinde geçirmiş olan II. Murad, ilim ve edebiyata büyük kıymet veren ince bir hükümdardı. Kendisinin şairliği ve hattatlığı vardı⁵.

Bu makalede, Türk-İslam devletlerinin birçok sultanı gibi ilim ve edebiyata büyük önem veren Gazneli Mahmud ve Ekber Şah üzerinde durulacaktır. Hindistan coğrafyasında yetişen bir düşünür olan Amartya Sen, eserlerinde bu iki ismi ön plana çıkarmaktadır. Sen, Gazneli Mahmud'u Hindistan'da asırlar boyu sürecek olan "İslamî tesâmüh/hoş-görü" (Islamic tolerance) siyasetinin yolunu açan bir kişi olarak görmektedir. Ekber Şah ismini ise Amartya Sen birçok eserinde ön plana çıkarmaktadır. Ekber Şah'ın hâkim olduğu ülkede tüm dinlere ve inançlara hayat hakkı bahşeden siyasetini kalkınmanın temeli olarak gören Amartya Sen, tarih bilinci olmaksızın "sürdürülebilir kalkınma" hedefine ulaşamayacağı kanısındadır. Onun eserlerini bir anlamda insanlığın ortak tarihî mirasını ortaya çıkarma çabası olarak yazdığı düşünülebilir.

GAZNELİ SULTAN MAHMUD HAKKINDA FARKLI YORUMLAR: BİRÜNİ, FİRDEVSİ, MEVLANA VE AMARTYA SEN

Amartya Sen, son yıllarda yazdığı makalelerini içeren ve 2005 yılında yayınlanan *The Argumentative Indian, Writings on Indian History, Culture and Identity* adlı kitabında Hindistan'daki Türk hakimiyetine dair tespitlerine yer vermektedir. Bu kitapta yer alan ve "Hindus and Muslims in History" adlı bölümde Birûnî'nin Gazneli Sultan Mahmud'a yönelttiği eleştiriye dikkat çekmektedir. Sen, Birûnî (973-1048)'nin Gazneli Sultan Mahmud'un Hint seferleri neticesinde Hindistan'ın tahribata uğradığı şeklindeki görüşüne yer vermektedir⁶. Birûnî, Hindistan'la ilgili eserinde

⁵ Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 59. Ayrıca bkz. *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, yay. Halil İnalcık, Mevlüd Oğuz, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989; Ali Anooshahr, *The Ghazi Sultans and the Frontiers of Islam*, ss. 140-163.

⁶ Amartya Sen, *The Argumentative Indian, Writings on Indian History, Culture and Identity*, Picador, New York 2005, s. 58.

de Hinduları anlama çabasıdadır. Bîrûnî'nin tespitleri ile ilgili Amartya Sen'in belirtmediği bir husus daha vardır. Bîrûnî'ye göre Hindistan'ın fethini hazırlayan kişi Mahmud'un babası Sebüktegin'dir. Sebüktegin, Hindistan'ın savunma hattını zayıflatmak için gerekli tedbirler almış ve sınır boyunca ordunun geçişini temin için yollar inşâ etmiştir. Babasının izinden giden ve Hindistan'ı fetheden Sultan Mahmud'un korkusundan dolayı Hindular, müslümanların idaresindeki bölgeleri terk etmişlerdir. Bîrûnî'ye göre, bu korku ve kaçıştan dolayı Müslümanlar Hinduların ilmî birikiminden mahrum kalmıştır⁷.

Hinduları anlama çabası uğruna birçok defa Hindistan'a giden ve Sanskritçe'yi öğrenen Bîrûnî'nin bu değerlendirmeleri önemlidir. Ancak daha sonra Hindistan'da Delhi Sultanlığı ve Babürlüler dönemlerinde Hinduların ilmî ve idarî birikimlerinden istifade edilme yoluna gidilmiştir⁸. Amartya Sen de, Bîrûnî'nin Gazneli Sultan Mahmud hakkındaki değerlendirmelerine kısmen katıldığını belirtmektedir. Ancak, Sen'e göre Mahmud'un seferleri Hindistan için başta yıkıcı olsa da Hindistan'da asırlar boyu sürecek olan dinî hoşgörü tarihinin başlangıcını teşkil etmektedir⁹. Gazneli Mahmud'un "yüksek bir edebiyat terbiyesi"ne sahip olduğu ve devrin büyük şairlerini sarayına davet ettiği bilinmektedir¹⁰.

Hindistan ile ilgili eserinde Gazneli Mahmud'u kısmen eleştirse de, Bîrûnî'nin Gazneli sarayında uzun süre kaldığı bilinmektedir. Bu eleştirisi de meseleye Hint cephesinden bakmak isteğinden dolayıdır. Bîrûnî, Sultan Mahmud'u "âlemin aslanı ve zamanın yegânesi" olarak övmüştür¹¹. Dünya edebiyat tarihinin en önemli eserlerinden birisi olan Şehnâme'nin Gazneli Mahmud'a ithafen yazılması da bir rastlantı değildir. Firdevsî (ö. 1020), Şehnâme'yi Sultan Mahmud'a ithaf ederken şu ifadelerle yer vermiştir: "Tanrı dünyayı yaratalı böyle bir padişah gelmemiştir... İran ve Turan ona kuldur. Bu ülkeler onun buyruk ve görüşlerine göre yaşar. Bu padişah yeryüzünde adaleti sağladıktan sonra-

⁷ Alberuni's *India*, çev. Edward C. Sachau, c. 1, Oriental Reprint, 1983, s. 22.

⁸ Stephen Dale, *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals*, s. 24-26.

⁹ Amartya Sen, *The Argumentative Indian*, s. 58, 59.

¹⁰ Clifford Edmund Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran, 994-1040*, Librairie du Liban, Beirut 1973, s. 131-135; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 92, 93.

¹¹ Erdoğan Merçil, a.g.m., s. 365.

dır ki, saltanat tacını başına koymuştur. Cihana hakim olan Sultan Mahmud'un, bu büyük padişahın adaleti sayesinde artık kurtlarla koyunlar aynı yerden su içebiliyorlar. Keşmir'den Çin denizine kadar bütün padişahlar onu över.”¹² Firdevsî gibi Mevlânâ Celaleddin Rûmî de, Mesnevî'de Sultan Mahmud'un adaletini övmektedir. Ancak, Mevlânâ, Bîrûnî'nin Hindistan halkı arasında yaygın olduğunu söylediği korkuyu andıran bir hikaye anlatmaktadır. Mevlânâ, bu hikayeyi Feridüddin Attar'dan naklettiğini belirtmektedir. Kıssaya göre, Gazneli Sultan Mahmud, Hint seferinde elde ettiği bir köleyi evlat edinmiş ve onu yanbaşında tahta çıkarmıştı. Ancak çocuk bu durumdan pek hoşnut değildi ve ağlayıp durmaktaydı. Bunun sebebini soran Sultan Mahmud'a çocuğun cevabı şu olur:

Çocuk, şundan ağlıyorum dedi; anam memleketimizde
Beni daima seninle korkutur, seni aslan Mahmud'un elinde
göreyim derdi.

Babam, anama sıkılır, bu ne kırgınlık, bu ne kötü dilek.

Bundan başka bir beddua bulamıyor musun da böyle kötü
ve öldürücü bedduada bulunuyorsun.

Ne merhametsiz, ne taş yürekli anasın. Onu adeta yüzlerce
kılıçla kesip öldürmedesin diye kızar, savaşırdı.

Ben ikisinin sözüne şaşardım, gönlüme bir korkudur, bir
derttir düşerdi.

Mahmut acaba ne cehennem adam ki derdim, helâke, felâ-
ketlere örnek olmada.

Senin korkundan titrer dururdum. Keremlerinden, ağırla-
malarından tamamen gafildim¹³.

Mevlânâ bu kıssayı naklettikten sonra Gazneli Sultan Mahmud'u “yüce ve adalet sahibi Mahmud” olarak övmektedir¹⁴. Gazneli Sultan Mahmud yalnızca Mesnevî'de değil, Selçuklu medeniyetinin diğer bir şaheseri olan Nizamülmülk'ün Siyasetnâmesi'nde de övülmektedir. Nizamülmülk, Gazneli Mahmud'u şu şekilde tarif etmektedir: “Sebüktigin cihandan göçünce yerine bütün saltanat âdâb ü erkanını babasından

¹² Firdevsî, *Şahnâme*, çev. Necati Lugal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, s. 56, 57.

¹³ Mevlânâ, *Mesnevî VII*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 112, 113.

¹⁴ Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 113.

öğrenmiş, okuma yazma bilen ve her daim padişahların kıssalarını dinlemekten hazzeden, bütün güzel vasıfları nefsinde toplamış olan oğlu Mahmud-ı Zabulî'yi geçirdiler.”¹⁵ Mevlânâ ve Nizamülmülk gibi Babür Şah'ın da Gazneli Sultan Mahmud'a övgüler yağdırdığını görmekteyiz. Babür Şah, Gazneli Sultan Mahmud'u Hint İkliminde ilk padişah olarak nitelemekte ve kendisini onun bir devamı olarak görmektedir:

Hazret-i Peygamber zamanından bu tarihe kadar, dışarı padişahlardan üç kişi, Hindistan vilayetlerini ele geçirerek, orada saltanat sürmüştür. Biri, Sultan Mahmud Gazi ve evlâdıdır. Hindistan memleketinde uzun müddet hükümdarlık tahtında oturmuşlardır. İkincisi, Sultan Şehabeddin Gûrî, kulları ve tevâbiidir; çok seneler bu memleketlerde padişahlık sürmüşlerdir. Üçüncüsü benim¹⁶.

Babür Şah, bu satırları yazarken kendi hanedanının Hindistan'da hüküm süren diğer hanedanlardan uzun ömürlü olacağını bilemiyordu. Hele hele torunu Ekber Şah'ın beş asır sonra Amartya Sen gibi bir iktisatçıya ilham kaynağı olabileceğini kestirmesi imkansızdı. O zaman akla şu soru gelebilir: Amartya Sen, neden Babür Şah örneğinden değil de Ekber Şah'tan etkilenmiştir? Babür Şah'ın Hindistan'daki hükümrانlığı kısa sürmüştür. Hüküm sürdüğü yıllar (1525-1530), devletin inşâ sürecini yaşadığı yıllardı. Babür'ün oğlu Hümayun dönemi iç karışıklıklarla geçmiş ve hatta Hümayun (1530-1556), Şîr Şah'a mağlup olduktan sonra Safevî hükümdarı Şah Tahmasb'a sığınmak durumunda kalmıştı. Hümayun, ancak saltanatının son yıllarında idareyi eline alabilmişti. Babürlü devletin asıl müesseleşme ve dönüşüm süreci Ekber Şah (1556-1605)'ın yaklaşık elli yıl süren idaresi döneminde yaşanmıştır.¹⁷

¹⁵ Bkz. Nizamü'l-mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 166. Gazneli Mahmud'a neden Zâbulî denildiğini Nizâmülmülk şu şekilde açıklamaktadır: “Sebükütiğin'in giriştiği her iş, bulunduğu her akın başarıyla sonuçlanıyordu. Sebükütiğin daha sonra Zâbulistan melikinin kızını istedi. Sultan Mahmud işte bu kadından dünyaya geldiğinden ötürü kendisine Mahmud-ı Zâbulî de denmektedir.” Nizamü'l-mülk, *Siyasetname*, s. 166. Ayrıca bkz. Erdoğan Merçil, “Mahmûd-ı Gaznevî”, s. 62; C. E. Bosworth, “Mahmud b. Sebükütiğin”, *Encyclopedia of Islam, second edition*, c. 6, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 65.

¹⁶ Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. 2, çev. Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 305.

¹⁷ Ekber Şah hakkındaki kitabında Ömer Rıza Doğrul, Amartya Sen gibi Ekber Şah'ı Ashoka'nın bir devamı olarak görmekte ve şu ifadelerle yer vermektedir: “Acaba Ekber, büyük sefeli olan Kral Asoka'yı tanıyor muydu? Bu adam, Hindistan'ın eski hükümdarları arasında muhakkak ki, en büyük adamdı. Fakat onun bu selefini tanıdığına hükmedemeyiz.” Ömer Rıza Doğrul, *Ekber, Bir Türk Dâhisi*, Yüksel Yayınevi, İstanbul 1944, s. 22.

Annemarie Schimmel, Babürlülerle ilgili kitabında Ekber Şah'ın birçok tarihçi tarafından en büyük Babürlü hükümdarı olarak değerlendirildiğini belirtmektedir¹⁸. Hakkında en çok kitap yazılan Babürlü hükümdarının Ekber Şah olması şaşırtıcı değildir. Ekber Şah'ın "dîn-i ilâhî" ve "ibadethâne" gibi projeleri sadece kendi zamanında değil, günümüze kadar tartışlagelmiştir. Ekber Şah'ın Mesnevî'den de çok etkilendiği ve Mesnevî'nin birçok beytini ezbere bildiği belirtilmektedir. Ekber Şah'ı Hintli tarihçiler eski Hindistan kralı Ashoka ile karşılaştırmaktadırlar¹⁹. Amartya Sen'in Ekber Şah'ın hayatı ile ilgili belirttiği kaynaklar genelde İngilizce'dir. Yaptığı değerlendirmelerin ikincil kaynaklar ışığında yapıldığı düşünülürse onun da Ekber Şah'a bu kadar ilgi duyması normal karşılanabilir. Ancak, Hindistan Türk tarihiyle ve günümüzle ilgili iddialı bir söylem geliştiren Amartya Sen'in eserlerinde *Babürnâme*, *Hümayunnâme*, *Ekbername*, *Ain-i Ekberî* ve *Tüzük-i Cihangirî* gibi birincil kaynaklara pek değinmediği görülmektedir. Şüphesiz Babürlü tecrübesini sırf Ekber Şah'a indirgemek hatalı ve eksik bir yaklaşımdır.

Amartya Sen'in Ekber Şah'ı neden bu kadar önemseydiği meselesi aynı zamanda Hindistan'da seküler düşünce ve pratiğin gelişim serüveniyle de ilgilidir. Ona göre, aslında Hindistan'da seküler düşüncenin gelişim sürecini XIV. yüzyıla Emir Hüsrev'e kadar götürmek mümkündür²⁰. Ancak bu sürecin devlet nezdinde destek bulması özellikle Ekber Şah'ın gayretleriyle mümkün olabilmıştır. Ekber, birçok Hindu entelektüeli, sanatçıyı ve hatta büyük müzisyen Tansen'i sarayına davet etmiş; hatta ordunun idaresini Man Singh adında bir Hindu generale tevdi etmiştir²¹. Amartya Sen'e göre, Ekber'in dinî siyaseti kendisinden yaklaşık ikibin yıl önce Hindistan'ı yöneten Budist kral Ashoka'nın bir devamı olarak görülebilir. Bugünkü Hindistan, bu iki isme çok şey borçludur²². Amartya Sen, Hindistan'da yirminci asırda Gandhi, Nehru ve Tagore gibi isimlerin öncülük ettiği çok kültürlülüğün sanki Batı'nın Hindistan'a bir armağanıymış gibi algılandığını belirtmektedir. Halbuki Sen'e göre bu sürecin asıl mimarı Ekber Şah'tır²³.

¹⁸ Annemarie Schimmel, *The Empire of the Great Mughals*, s. 32.

¹⁹ Schimmel, *a.g.e.*, s. 32.

²⁰ Amartya Sen, *The Argumentative Indian*, s. 287.

²¹ Amartya Sen, *The Argumentative Indian*, s. 288.

²² Sen, *a.g.e.*, s. 288.

²³ Amartya Sen, *a.g.e.*, s. 288; Amartya Sen, *The Idea of Justice*, Penguin Books, London 2010, s. 37-39.

İKLİM-İ HİND VE İKLİM-İ RUM

Amartya Sen, eserlerinde şu soruyu göz ardı etmemektedir: Ekber Şah gibi bir hükümdar Hint coğrafyasında nasıl ortaya çıkmıştır? Genelde İngilizce kaynakları tercih eden Sen'in Ekber Şah'la ilgili değerlendirmeler yaparken neden XVI. asrın diğer büyük devletleri Osmanlılar, Özbekler ve Safevilerle ilgili temel eserlere atıfta bulunmadığını anlamakta güçlü çekiyoruz. Sen'in eserlerini okuyanlar sanki Ashoka ile Ekber Şah arasındaki ondokuz asırlık dönemde Hindistan'a önemli katkılarda bulunan başka bir hükümdar gelmemiş hissine kapılabilmektedir. Amartya Sen'in sırf Babürname'ye göz gezdirmesi bile onu tarihteki süreklilik meselesini ihmalden alıkoyabilirdi. Babürname, sadece tarihsel devamlılığı değil, coğrafi etkileşimi de en iyi yansıtan metinlerden biridir. Babür Şah, bir anlamda Hindistandaki zaferini "Rum usulü" cenge bağlamaktadır. Babür Şah, *Babürname*'de Hindistan'ı fethederken savaş taktiğini Rum usulüne yani Osmanlı usulüne göre yaptığını belirtmekte ve ordusunda ateşli silah teknolojisine vâkıf "tüfenkendâzlar"ın bulunduğunu belirtmektedir²⁴.

Gazneli Sultan Mahmud, Şehâbeddin Gûrî, Muhammed b. Tuğluk, Babür Şah ve Şah Cihan gibi birçok hükümdarın Hindistan'da çok kültürlülüğün oluşumunda ciddî katkıları olmuştur. Bu süreci sadece hükümdarlarla da sınırlamak doğru değildir. Mevlânâ, Hâce Ubeydullah-ı Ahrar, İmam-ı Rabbânî, Şah Veliyyulah-ı Dehlevî gibi mutasavvıfların eserlerinin de Hindistan'da farklı milletlerin bir arada sükûnet içinde yaşamalarına ciddî katkıları olmuştur. Merkez Efendi'nin "diyar-ı Hind'e halife" göndermesi bir tesadüf değildi şüphesiz²⁵.

XI. asırdan itibaren Anadolu ile Hindistan arasında sosyo-kültürel bağlar kurulmasında sadece dervişler değil, ticaret erbabının da önemli katkıları olmuştur. Ahmed Eflakî'nin Kira Hatun'dan naklettiği "Rum iklimi"ne gelen "Hindistan gülü" hikayesi Anadolu ile Hindistan arasındaki irtibatın tesis edilmesinde ticaret erbabının da rolüne işaret etmektedir²⁶.

²⁴ Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. 2, çev. Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 298, 299.

²⁵ "[Merkez Efendi'nin] Hulefası beşyüz neferden mütecavizdir. Rivayet olunur ki hâlâ diyar-ı Hind'de halifesi vardır." Yusuf Sinan, *Tezkire-i Halvetiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi no. 1372, vrk. 32b.

²⁶ Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkabeleri (Mevlana ve Etrafındakiler)*, c. 1, çev. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 134-135.

Kıssaya göre, Mevlana'nın bir kış günü kendisine saklaması için verdiği gülün esrarını öğrenmeye çalışan eşi Kira Hatun, o gülden birkaç yaparak alıp attarlara gönderir. Attarlar o gülün "tazeliğinden, renginden ve kokusundan" şaşakalırlar ve "kışın ortasında bu garip gül nereden geldi?" derler. O attarlar içinde "daima ticaretle Hindistan'a giden, görül-medik ve nadir mallar getiren Şerefeddin-i Hindî" adında bir tacir ise şöyle der: "Bu gül, Hindistan gülüdür. Özellikle orada, Serendib havâlisinde yetişir.' Şimdi bunun Rum ikliminde ne işi var?" der²⁷. Hizmetçisi bu cevabı Kira Hatun'a anlatırken Mevlana içeri girer ve şu tenbihte bulunur: "O gül demetini sakla ve kimseye gösterme. Çünkü onu Hindistan'ın kutupları gözünü kuvvetlendirsın diye armağan getirmişler."²⁸ Eflakî'nin bu menkıbevî rivayeti, Hindistan ile Anadolu arasında mutasavvıfların ve ticaret erbabının tesis ettikleri güçlü bağı ihlas ettirmektedir. Eflakî'den yaklaşık iki asır sonra tarih sahnesine çıkan Babür Şah'ın Kabil şehri ile ilgili aşağıdaki ifadeleri de benzer niteliktedir:

Fevkalade iyi bir ticaret yeridir. Tüccarlar, Çin'e veya Rum'a gitseler bile ancak bu kadar ticaret yapabilirler. Kabil'e her sene yedi-sekiz veya on bin at gelir; aşağı Hindistan'dan da on-onbeş veya yirmibin kervan gelir. Hindistan'dan bir de beyaz elbiselik, ham şeker ve baharat getirirler. Kabil'de Horasan, Irak, Rum ve Çin malları bulunur ve burası Hindistan'ın asıl pazarıdır²⁹.

Babür Şah, ana tarafından Cengiz Han'a; baba tarafından Timur'a dayanmaktadır. Böylesine seçkin bir soydan gelen Babürlü hükümdarları kendilerini Cengiz Han'ın ve Timur'un vârisi olarak görmekteydiler. Hatta Ekber Şah'ın oğlu Cihangir (1605-1627), *Cihangirname* adını alan otobiyografisinde Osmanlılar'ın Emir Timur'a haraç ödediklerini ve -nedense- bu adetlerini zaman içinde terk ettiklerini yazmakta ve Osmanlılar'ı eleştirmektedir³⁰. Ekber Şah (1556-1605), Özbek hükümdarı Ubeydullah Han'a gönderdiği bir mektupta Mekke ve Medine'de

²⁷ Eflakî, *a.g.e.*, s. 134.

²⁸ Eflakî, *a.g.e.*, s. 135.

²⁹ Babur, *Vekayî, Babur'un Hatıratı*, c. 2, s. 139; İsmail Aka, *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1995, s. 190.

³⁰ Jahangir, *The Jahangirname*, çev. Wheeler M. Thackston, Oxford University Press, 1999, s. 95. Safevilerle Kandahar meselesi yüzünden arası açılan Cihangir'in Osmanlılarla ve Özbeklerle ittifak kurma arayışına girmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Naimur Rahman Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations, A Study of Political & Diplomatic Relations between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1748*, İdarah-i Adabiyat-i Delli, Delhi 1989, s. 33; Azmi Özcan, *Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İSAM Yayınları, Ankara 1997, s. 13.

hutbenin bir gün kendi adına okunmasını hayal ettiğini belirtmektedir³¹. Ekber Şah'ın bu yöndeki çabalarından Osmanlı sultanları rahatsızlık duymuş ve Mekke şerifine gönderilen 25 Zilhicce 987 (13 Şubat 1580) tarihli bir fermanla Ekber Şah'ın Mekke'de sadaka dağıtmasının önüne geçilmesi emredilmiştir³². Ekber Şah'ın ve oğlu Cihangir'in bu menfi tutumuna karşın Şah Cihan (1627-1657) döneminde Osmanlı ve Babürlülerin karşılıklı olarak birbirlerine elçi gönderdikleri bilinmektedir³³. Naima Mustafa Efendi, 1063/1653 yılında "Hind Padişahı"na nâme-i Hümayun ile gönderilen Seyyid Muhyiddin'in ardından "Hind padişahı Şah Cihan'dan dahi Seyyid Hacı Mehmed nâm elçi"nin "mükellef hedâyâ-i girân-bahâ" ile İstanbul'a geldiğini belirtmektedir³⁴. Naima, Hint elçisi âlim bir zât olduğu için onun onuruna verilen ziyafetlerde devlet erkanının ve ulemanın kendisiyle ilmî sohbetler icra ettiğini belirtmekte ve eklemektedir: "Hak budur ki bir elçiye bu kadar ri'ayet ve tevkîr olunduğu mesmû değildir."³⁵ Şah Cihan döneminde Osmanlılarla Babürlüler arasında kurulan diplomatik münasebetlerin temeli Hümayun (1530-1556) döneminde atılmıştır. Babür, hatıratında Osmanlılar'ı dolaylı olarak övse de Babürlülerle Osmanlılar arasında diplomatik ilişkilerin Hümayun (1530-1556) döneminde başladığı kabul edilmektedir³⁶.

Babürlüler'in Hindistan'a katkısını ve bu geniş coğrafyada geçirdikleri dönüşümü anlamak için *Babürnâme*'nin yanı sıra *Hümayunnâme*, *Ekbernâme* ve *Cihangirnâme* gibi eserleri incelemek gerekmektedir. Bu eserlerde yönetici sınıfı teşkil eden Türk hükümdarların geçirdiği kültürel değişimin izini sürmek mümkündür. *Babürnâme*, Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış ve Ekber Şah döneminde Farsçaya çevrilmiştir³⁷. Diğer eserlerse Farsça kaleme alınmıştır. Değişim sadece Fars kültürü boyutunda

³¹ Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford University Press, 2010, s. 154.

³² N. R. Faruqi, "Six Ottoman Documents on Mughal-Ottoman Relations during the reign of Akbar", *Journal of Islamic Studies* 7: 1 (1996), s. 39.

³³ Şah Cihan'a gönderilen elçiler arasında Seyyid Muhyiddin, Zülfikar Ağa ve Maanzade Hüseyin Bey gibi sefirler yer almaktaydı. Bkz. Faik Reşit Ünat, *Osmanlı Seafirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 226.

³⁴ Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima (Ravzatü'l-Hüseyin fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfıkayn)*, c. III, haz. Mehmet İpsirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s. 1483.

³⁵ *Tarih-i Naima*, c. III, s. 1483.

³⁶ Faruqi, *Mughal-Ottoman Relations*, s. 4.

³⁷ Babürlü Devleti'nde Türkçe'nin yeri ve önemi konusunda bkz. Ali Fuat Bilkan, "Babürlü Devleti'nde Türkçe" *Divan, İlmî Araştırmalar*, XVII (2004/2), s. 163-168.

olmamıştır. Zamanla Türk hükümdarları ve şehzadeleri Hint kültüründen de etkilenmiştir. Hint kültüründen etkilenen hükümdarların başında Ekber Şah gelirken, şehzâdeler arasında ise Şah Cihan'ın oğlu Dara Şikuh önemli bir yer tutmaktadır. Amartya Sen, Dara Şikuh'tan bahsederken onun "Tac Mahal'in bânisi" Şah Cihan'ın oğlu olduğunu özellikle vurgulamaktadır³⁸. Dara Şikuh'un Sanskritçe'yi öğrendiği ve Hint medeniyetinin klasikleri arasında yer alan Upanişadlar'ın bir kısmını Farsça'ya çevirdiğini belirten Amartya Sen, bu çevirinin Hindu felsefesine ilgi duyan Avrupalılar için temel kaynaklardan biri haline geldiğine işaret etmektedir³⁹. 1784 yılında Bengal'de Royal Asiatic Society adlı cemiyetin kurucusu olan Sir William Jones'un Upanişadlar'la ilk tanışıklığı Dara Şikuh'un bu çevirisi ile oldu⁴⁰. Amartya Sen, Dara Şikuh örneğinin ihmal edilip Babürlüler'i sadece Dara'nın kardeşi Evrengzib'in penceresinden görmenin tarihî hakikate uygun düşmeyeceği kanısındadır⁴¹. Babürlüler hakkındaki kitabında Annemarie Schimmel de Dara Şikuh hakkında benzer ifadeler kullanmaktadır. Schimmel'e göre, Dara Şikuh, dedesi Ekber Şah gibi tasavvufa meyillidir. Farsça birçok eser kaleme alan Dara'nın asıl gayesi, İslâmî gelenekle Hindu geleneği kaynaştırmaktır. Bu maksada binaen birçok Hindu klasiğini Farsça'ya çevirmiştir. Dara Şikuh'un elli Upanişad tercümesi XIX. yüzyılın başlarında Latince'ye çevrilmiş ve Avrupa'da idealistik felsefenin oluşumunda teşvik edici bir rol oynamıştır⁴². Kültürel sahada böylesine etkin ve başarılı olan Dara Şikuh, babası Şah Cihan (1627-1657) tarafından veliaht tayin edilmesine rağmen kardeşi Evrengzib Alemgir (1658-1707) tarafından öldürülmüştür. Dara'nın çabaları bir anlamda dedesi Ekber Şah'ın çabalarının bir devamıydı. Dara Şikuh da, büyük dedesi Ekber Şah gibi, İslâmî gelenekle Hindu geleneğin ortak yönlerini arama çabası içindeydi. Amartya Sen, bu gayretlerin günümüz dünyasına önemli mesajlar içerdiğinin farkındadır. Ancak böyle bir arayışla ahenkli bir kalkınmanın yakalanabileceğine inanmaktadır.

Hindistan'da üç asırdan fazla hüküm süren Babürlüler devletinin kurucusu olan Babür Şah, bir fermanında Kuzey Hindistan'ı fethettik-

³⁸ Amartya Sen, *The Argumentative Indian, Writings on Indian History, Culture and Identity*, Picador, New York 2005, s. 61.

³⁹ Sen, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁰ Sen, *a.g.e.*, s. 61n.

⁴¹ Sen, *a.g.e.*, s. 61.

⁴² Annemarie Schimmel, *The Empire of the Great Mughals, History, Art and Culture*, London: Reaktion Books, 2004, s. 48.

ten sonra memleketi kalkındırmak için damga vergisi gibi bazı vergileri kaldırma yoluna gitmiş ve her ırktan insanı “Padişahın kereminin gölgesinde emin olarak yaşama”ya davet etmiştir: “Türk, Tacik, Tatar, Arap, Acem, Hindli, Farslı, sipahi, re’ayâ ve bütün milletler ile Âdem oğullarından, padişahın kereminin gölgesinde emin olarak yaşamak isteyenler, bu ebedî ümide bel ve ümid bağlayarak, ebedî devletin duası ile meşgul olsunlar.” Hiçbir ırk ve din ayrımı yapılmaksızın yapılan bu çağrı, bir anlamda sultanların tebaalarına karşı “babalık” vazifesinin bir tezahürüydü⁴³. Babür’ün başlattığı kalkınma hamlesinin bir benzerini çok daha önce gerçekleştirmiş olan Göktürk hükümdarı Bilge Kağan, halkına karşı babalık vazifesini (“velâyet-i pederâne”) nasıl yerine getirdiğini şu şekilde açıklamaktaydı:

Kardeşim (Köl-tekin) ve beylerimle birlikte çalıştım. (Bu sayede) göçmüş ve dağılmış halkı topladım. Yoksul ve bitkin halkı toparladım; çıplak halkı giydirdim; aç halkı doyurdum; fakir halkı zengin ettim; az milleti çoğalttım. Tanrı irade eylediği için milleti dirilttim⁴⁴.

Bilge Kağan’ın ifade ettiği “velâyet-i pederâne” inancı Selçuklular ve Osmanlılar’da da benzer bir şekilde devam etmiştir. Nizamül-mülk’ün Melikşah hakkında kullandığı ifadeler de aynı geleneğin devam ettiğini göstermektedir: “Sultanımız cihan ailesinin babasıdır ve devrin hükümdarları ona inkıyâd etmiştir. Bu sebeple onun babalık şefkati, cömertliği ve sofrasının genişliği de o nisbette büyük olmalıdır.”⁴⁵ Selçuklular gibi Osmanlılar da açların doyurulması ve memleketin imarı ve kalkındırılması için birçok vakıf tesis etmişlerdir. Oruç Tarihi’nde de ifade edildiği gibi, “Bu Osmanîler garibleri sevicilerdir.”⁴⁶

Günümüz kalkınma iktisatçılarından olan Amartya Sen’in öyküsü de bir “garib”in yani Kader Mia’nın hazin hikayesiyle başlamıştır. Günümüzde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) raporlarının hazırlanmasında danışmanlık yapan Amartya Sen’in eserlerinde sık sık

⁴³ Bkz. Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Türk Dünya Nizamının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 120-127.

⁴⁴ Turan, *a.g.e.*, s. 122.

⁴⁵ Turan, *a.g.e.*, s. 123.

⁴⁶ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 10.

XVI. asrın en önemli Türk hükümdarlarından birisi olan Ekber Şah'a atıfta bulunması şaşırtıcı değildir. Çünkü Amartya Sen, Bengal asıllı bir Hindistan vatandaşıdır. Amartya Sen'in memleketi Bengal, Ekber Şah döneminde Babürlü devleti idaresine girmiştir⁴⁷. Günümüzde Hindistan'ın en çok övünç duyduğu eski hükümdarlardan birisi Ekber Şah'tır. Hindistan'ın başkenti Delhi'yi süsleyen eserlerin önemli bir kısmı Türk hükümdarların eseridir. Hindistan'ın medar-ı iftihar Tac Mahal ise Ekber Şah'ın torunu Şah Cihan'ın eseridir.

Amartya Sen, kalkınma meselesini ele alırken tarihsel mirasın göz ardı edilemeyeceğini farkındadır. Sen, bir makalesinde kendisinin tarihçi olmadığını belirtmekte; ancak tarih okuyan insanın yalnız geçmiş değil günümüzü de daha iyi anlayabileceğini belirtmektedir. Amartya Sen'e göre tarih, bize ihtişamlı zamanlarımızda zafer sarhoşu olmamamızı, karşılaştığımız yenilgilerde ve başarısızlıklarda da yılgınlığa kapılmamamızı öğretir⁴⁸. Kendi ismiyle anılan devleti kuran Babür Şah (1526-1530) da yılgınlığa kapılmayan bir iradeye sahipti. Semerkant şehrini ele geçirmek için mücadele ettiği Özbek hükümdarı Şeybanî Han'a yenilen Babür Şah, hayata küsmemiş ve büyük bir irade örneği göstererek önce Kabil'i sonra ise Kuzey Hindistan'ı fethetmiştir. Babür'ün kızı Gülbeden, *Hümayunnâme* adlı eserinde, babasını Timur zamanından o zamana kadar gelen hükümdarlar içerisinde en azametlisi olarak görmektedir:

Bu cüz'ün başlangıcında Hazreti Padişah Babam'ın (Babur) zamanına ait vakalar yazılacaktır....Sahipkuran Hazretleri (Timur) zamanından Firdevs-mekânî Hazretleri (Babur) zamanına kadar geçmiş olan sultanlardan hiçbirisi Firdevs-mekânî hazretleri kadar mücadelelere atılmamıştır. Oniki yaşında iken padişah oldular ve Fergana vilayetinin payitahtı olan Endican'da 909 [1503-1504] senesi, mübarek Ramazanının beşinde hutbeleri okundu. Tam onbir sene Maverünnehir ülkesinde Cagataî, Timurî ve Özbek sultanlarıyla mütemadiyen cenk ve cidalde bulundular. Kalem dili bu çarpışmaların sayısı ve beyanı hususunda âciz ve kasırdır. Bi-

⁴⁷ Enver Konukçu, "Ekber Şah", *İslam Ansiklopedisi*, c. 10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s. 542; C. Collin Davies, "Akbar, Abu'l-Fath Djalal al-Din Muhammad", *Encyclopedia of Islam, the second edition*, c. 1, E. J. Brill, Leiden 1986, s. 316.

⁴⁸ Amartya Sen, "Economic Development and Capability Expansion in Historical Perspective", *Pacific Economic Review*, 6: 2 (2001), s. 179.

zim Hazretimizin cihangirlik uğrunda maruz kaldığı mihnet ve tehlikelere pek az kimseler maruz kalmışlardır. Ol Hazretin muharebeler ve tehlikeler anında gösterdiği cesaret, erlik ve tahammül pek ender olarak bir padişahın nakledilmiştir.⁴⁹

Babür Şah'ın kızı tarafından yazılan bu satırlar abartılı bulunabilir. Ancak, Babür Şah'ın Kuzey Hindistan'ı fethettiği ve 1526 ile 1530 yılları arasında Hindistan'da hüküm sürdüğü tarihî bir vâkıdır. Babür, Özbeklerle mücadelesi esnasında Semerkand'ı ele geçirmek için Safevilerden yardım aldıysa da Sünnî ahali arasında bunun hoş karşılanmadığını görmüş ve bilhassa Hindistan'ın fethinden sonra Osmanlılar'a yakın bir politika takip etmiştir⁵⁰. Babür Şah, gerek diplomatik açıdan ve gerekse askerî teknoloji açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun zamanının en güçlü devleti olduğunun farkındaydı. Bunun en önemli delillerinden birisi ise Rûmî askerlerdir. Osmanlı silah teknolojisine vâkıf olan Rûmî askerler, Mısır'dan Açe'ye kadar neredeyse tüm İslam devletlerinin imdadına koşmaktaydılar⁵¹. Portekiz tehdidine karşı Memlükler'in ve Gücerat sultanlarının Osmanlı'dan yardım istedikleri bilinmektedir.

Amartya Sen'in Hindistan tarihinde Babürlü dönemini neden bu kadar önemseydiği sorusuna çeşitli cevaplar vermek mümkündür. Ancak çocukluk çağında yaşadığı bir olay onun daha sonra yazacakları üzerinde derin tesir bırakmıştır. Sen, evinin bahçesinde oynarken kapının dışında kanlar içinde kıvranan Kader Mia adında bir adamın acıklı bir şekilde feryat ettiğine şahit olur. O günler, Bangladeş'te Müslümanlarla Hindular arasında kanlı çatışmaların yaşandığı günlerdi. Müslüman bir işçi olan Kader Mia, ailesine ekmek götürebilmek için

⁴⁹ Gülbeden, *Hümayunname*, çev. Abdürrab Yelgar, Eymen Manyas, giriş metni: Hikmet Bayur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 115.

⁵⁰ Bkz. Ali Anooshahr, *The Ghazi Sultans*, ss. 38-57.

⁵¹ Rûmî asker hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1600*, Cambridge University Press, 2005, s. 319-325; Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Râm/Râmî Aidiyet ve İmgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004; Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford University Press, 2010, s. 34-52. Giray Fidan, Çiğdem Kafesçioğlu'nun "In the Image of Rûm: Ottoman Architectural Patronage in Sixteenth-Century Aleppo and Damascus" makalesine atıfla ve Çin kaynaklarına dayanarak şu tespitlerde bulunmaktadır: "Osmanlı Devleti Ming tarih kayıtlarında Lu Mi ve Lu Mi Guo isimleriyle geçmektedir. 'Lu Mi' Rumi'nin Çince seslerle yazılmış halinden başka bir şey değildir. 'Lu mi Gio' ise Rumi ülkesi yani Osmanlı ülkesidir." Giray Fidan, *Çin'de Osmanlı Tüfêği ve Osmanlılar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 63.

Hinduların yoğunlukta olduğu caddede çalışmak durumunda idi ve bu cadde üzerinde Hindular tarafından bıçaklanmıştı⁵². Yardım için feryat eden Mia'ya Amartya hemen su ikram eder; Amartya'nın babası da Kader Mia'yı hastaneye yetiştirmek için çabalamaktadır. Yolda Kader Mia, hanımının kendisine o tehlikeli caddeye gitmemesi gerektiğini söylediğini sayıklar ve yolda can verir⁵³. Amartya Sen'e göre, ekonomik özgürlükten yoksun oluş Kader Mia'yı ölüme sürüklemiştir. Mia'nın daha güvenli bir yerde çalışma imkanı olsaydı bu feci akıbete uğramayabilirdi⁵⁴. Gerek Bangladeş'te gerekse Hindistan'da Müslümanlarla Hindular arasındaki kanlı mücadeleye şahit olan Amartya Sen, bu coğrafyada üç asırdan fazla hüküm sürmüş olan Babürlülerin adalet ve tesâmüh (tolerance) siyasetine özlem duymaktadır.

Amartya Sen'in *Development As Freedom*⁵⁵ kitabında Islamic Tolerance (İslâmî Tesâmüh) başlığı altında özellikle Ekber Şah'dan bahsetmesi Hint düşünce ikliminden gelen birisi için şaşırtıcı değildir. Sen, 1556 ile 1605 yıllarına tekabül eden Ekber Şah döneminde Hindistan'da hoşgörü iklimi hakimken Avrupa'da hâlâ Engizisyonların yaygın olduğunu vurgulamaktadır⁵⁶. Amartya Sen, yalnız Ekber Şah'ın değil diğer Türk hükümdarların da çağdaşları olan Avrupalı krallardan tebaalarına karşı çok daha müsamahakâr olduğunu belirtmektedir⁵⁷. Farklı inançlara saygı ve hoşgörünün kalkınma için vazgeçilmez olduğu gerçeğini Amartya Sen'in diğer çalışmalarında da görebiliriz. Amartya Sen'i diğer iktisatçılardan ayıran husus, kalkınma ile ilgili tezlerini tarihî referanslarla zenginleştirme çabasıdır. Şüphesiz bu farklılıkta alınan eğitimin yanı sıra felsefî yönü güçlü Hint geleneğinin de payı büyüktür.

Amartya Sen, Türk hükümdarların diğer inançlara karşı saygısından bahsederken sadece Ekber Şah'tan ve Babürlülerden bahsetmez.

⁵² *Development as Freedom*, s. 8.

⁵³ *Development as Freedom*, s. 8.

⁵⁴ *Development as Freedom*, s. 8.

⁵⁵ Bu kitabın Türkçe çevirisi için bkz. Amartya Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

⁵⁶ *Development as Freedom*, s. 239. Yusuf Hikmet Bayur da *Hindistan Tarihi* kitabında benzer bir görüşe yer vermektedir. Bayur, Ekber Şah'ın tüm din mensuplarını himaye ettiği ve onlara özgürce ibadet hakkı tanındığı çağda Avrupa'da engizisyon mahkemelerinin hâkim olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, ss. 80, 81.

⁵⁷ Amartya Sen, *Development as Freedom*, s. 239.

Ona göre, Türk hükümdarları muasırları olan Avrupalı hükümdarlardan çok daha fazla tesamüh (tolerance) sahibi idiler. Sen, XII. Asırda “hoşgörüden yoksun Avrupa”dan “Selahaddin-i Eyyûbî’nin Kahire-si”ne sığınan Yahudi bilgin İbn Meymun örneğini verir⁵⁸. Bangladeş ve Hindistan’da yetişen birisi olan Amartya Sen’in Osmanlı tarihine fazla aşina olmadığı aşıkardır. Amartya Sen’in Osmanlılarla ilgili pek fazla değerlendirmede bulunmadığı görülmektedir. Osmanlı tecrübesini de inceleyebilseydi XVI. asırla ilgili daha güçlü yorumlarda bulunabilirdi.

SONUÇ

Amartya Sen’in Hindistan Türk tarihi ile ilgili tespitleri önemli olmakla birlikte yanıltıcı unsurlar da içermektedir. Yirminci asrın önemli yazarları arasında sayılan bir entellektüelin sadece ikincil kaynaklara dayanarak yaptığı iyi niyetli değerlendirmeler tarihî vakaları olduğu gibi anlama çabasına gölge düşürmektedir. Sen’in Babürlü hükümdarlarının otobiyografileri sayılan Babürname, Cihangirname ve Hümayunname gibi eserlere atıfta bulunmaksızın yaptığı değerlendirmeler Hindistan’ın son iki asırda geçirmiş olduğu sürecin zihinlerdeki bir mirası olarak algılanabilir. Sen’in Babürlü tecrübesini Ekber Şah’la özdeşleştirilmesi Babürlü literatüründeki Ekber Şah hayranlığının bir tezahürü olarak görülebilir.

Amartya Sen’in eserlerindeki kaynakça kısmına baktığımızda yapılan mühim tespitlerin yeterince tevsik edilemediği görülmektedir. Sen’le ilgili diğer önemli bir husus ise, değişik yıllarda basılan farklı adı taşıyan eserlerinde zikrettiği tarihi simaların hemen hemen aynı oluşudur. Sen, tarihî referanslarını ya da örneklerini zenginleştirme çabasına pek girişmemektedir. Tarihte tesamüh siyasetini takip eden sultanlara örnek olarak Selahaddin-i Eyyubi ve Ekber Şah gibi örneklerin değişik eserlerde tekrarlandığı görülmektedir. Sen’in eserlerinde Babür Şah ve Şah Cihan gibi örneklerle rastlayamadığımız gibi Ekber Şah’ın muasırı olan Osmanlı ve Safevî sultanlarının ismine de tesadüf edemiyoruz.

⁵⁸ “The Turkish emperors were often more tolerant than their European contemporaries. Abundant examples of this can be found also in Cairo and Baghdad. Indeed, even the great Jewish scholar Maimonides, in the twelfth century, had to run away from an intolerant Europe (where he was born) and from its persecution of Jews, to the security of a tolerant and urbane Cairo and the patronage of Sultan Saladin.” Sen, *a.g.e.*, s. 239.

Amartya Sen'in kalkınma meselesine insanı merkez alarak yaklaşmasında şüphesiz Kader Mia trajedisine şahit oluşunun büyük rolü vardır. Sen'in diğer kalkınma iktisatçılarından farklı yönü, yetiştiği coğrafya ve iklimle de ilgilidir. Onun modern iktisatla ilgili yazdığı eserlerde bile bu etki barizdir. O, okuyucuyu farkında olmadan milattan önceki asırlara, Hint iklimine götürmektedir. Böyle bir yaklaşımın metodolojik açıdan eleştirilmesi kaçınılmaz olmakla birlikte, Amartya Sen bunu pek umursamamakta ve eserlerinde tarih seyahatına ya da başka bir ifadeyle özgürlük arayışına çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Eflâkî, *Ariflerin Menkubeleri (Mevlana ve Etrafindakiler)*, c. 1, çev. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- Aka, İsmail, *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1995.
- Alberuni's India*, çev. Edward C. Sachau, c. 1, Oriental Reprint, 1983.
- Anooshahr, Ali, *The Ghazi Sultans and the Frontiers of Islam, A Comparative Study of the Late Medieval and Early Modern Periods*, Routledge, London 2009.
- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, c. 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- Bilkan, Ali Fuat , “Babürlü Devleti'nde Türkçe” *Divan, İlmî Araştırmalar*, XVII (2004/2), ss. 163-168.
- Bosworth, C.E., “Mahmud b. Sebüktegin”, *Encyclopedia of Islam, second edition*, c. 6, E. J. Brill, Leiden 1991, ss. 65, 66.
- Bosworth, Clifford Edmund, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran, 994-1040*, Librairie du Liban, Beirut 1973.
- Casale, Giancarlo, *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford University Press, 2010.
- Craig, Albert M. v.d., *The Heritage of World Civilizations, Ninth Edition*, c. 1, Prentice Hall, Boston 2011.
- Dale, Stephen, *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals*, Cambridge University Press, 2010.
- Davies, C. Collin, “Akbar, Abu'l-Fath Djalal al-Dîn Muhammad”, *Encyclopedia of Islam, the second edition*, c. 1, E. J. Brill, Leiden 1986, ss. 316, 317.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Ekber, Bir Türk Dâhîsi*, Yüksel Yayınevi, İstanbul 1944.

- Farooqi, Naimur Rahmani, *Mughal-Ottoman Relations, A Study of Political & Diplomatic Relations between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1748*, İdarah-i Adabiyat-i Delli, Delhi 1989.
- Farooqi, N. R., “Six Ottoman Documents on Mughal-Ottoman Relations during the reign of Akbar”, *Journal of Islamic Studies* 7: 1 (1996), ss. 32-48.
- Fidan, Giray, *Çin’de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.
- Firdevsî, *Şahnâme*, çev. Necati Lugal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.
- Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi, Babur’un Hatıratı*, c. 2, çev. Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- Gülbeden, *Hümayunname*, çev. Abdürrab Yelgar, Eymen Manyas, giriş metni: Hikmet Bayur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- İnalcık, Halil, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1600*, Cambridge University Press, 2005.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010
- İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- İnalcık, Halil, Oğuz Mevlüd, yay., *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- Jahangir, *The Jahangirnama*, çev. Wheeler M. Thackston, Oxford University Press, 1999.
- Konukçu, Enver, “Ekber Şah”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1994, ss. 542-544.
- Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989
- Merçil, Erdoğan, “Mahmud-ı Gaznevî”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2003, ss. 362-365.
- Mevlânâ, *Mesnevî VI*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995.
- Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima (Ravzatü’l-Hüseyin fi Hulâsati Ahbâri’l-Hâfıkayn)*, c. III, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.

- Nizamü'l-mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Oruç, Zülküf, "Kalkınmaya Eleştirel Bir Bakış: Amartya K. Sen'in Yapılabilirlik Yaklaşımı ve Özgürlükle Kalkınma Anlayışı", *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Teknik Yardım Uzmanlık Tezi*, Ankara 2010.
- Özbaran, Salih, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmî Aidiyet ve İmgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004
- Özcan, Azmi, *Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İSAM Yayınları, Ankara 1997.
- Schimmel, Annemarie, *The Empire of the Great Mughals: History, Art and Culture*, Reaktion Books, London 2010.
- Sen, Amartya, "Economic Development and Capability Expansion in Historical Perspective", *Pacific Economic Review*, 6: 2 (2001), ss. 179-191.
- Sen, Amartya, *Development as Freedom*, Alfred A. Knopf, New York 1999.
- Sen, Amartya, *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004.
- Sen, Amartya, *The Argumentative Indian, Writings on Indian History, Culture and Identity*, Picador, New York 2005.
- Sen, Amartya, *The Idea of Justice*, Penguin Books, London 2010.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Türk Dünya Nizamının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- Yusuf, Sinan, *Tezkire-i Halvetiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi no. 1372.

